
Epidemier – om Hippokrates som forskare

HOLGER THESLEFF

Det är bekant att det grekiska ordet *epidēmia* ännu under Hippokrates tid avsåg en persons ”besök” eller ”vistelse på någon plats”. En äldre samtida till Hippokrates, poeten och sofisten Ion från Chios, gav t.ex. ut ett slags memoarer eller reseskildringar som kallades *Epidēmiai*. I den hippokratiska skrifsamlingen finns sju arbeten under titeln *Epidēmiai*. De är uttryckligen just reserapporter, beskrivningar av klimat och miljö på olika orter, och sedan sjukberättelser eller epikriser, som i de här proven:

Epid. I.1. In Thasos, during autumn, about the time of the equinox to near the setting of the Pleiades, there were many rains, gently continuous, with southerly winds. Winter southerly, north winds light, droughts; on the whole, the winter was like the spring. Spring southerly and chilly; slight showers. Summer in general cloudy. No rain. Etesian winds few, light and irregular ...

A few patients suffered from ardent fevers, and these very mild, causing hemorrhage in few cases and no deaths. Many had swellings beside one ear, or both ears, in most cases unattended with fever, so that confinement to bed was unnecessary. ... In no case was there suppuration such as attends swellings of other origin. ... I.2I ... When there was a crisis on the seventh day, with an intermission of nine days followed by a relapse, there was a second crisis on the fourth day after the relapse, in the case of Pantacles, for example, who lived by the temple of Dionysus ...

Epid. 3.5. In Larisa a bald man suddenly experienced pain in the right thigh. No remedy did any good. First day. Acute fever of the ardent type; the patient was quiet, but the pains persisted. Second day. The pains in the thigh subsided, but the fever grew worse. The patient was rather uncomfortable and did not sleep; extremities cold; copious and unfavourable urine was passed. Third day. The pain in the thigh ceased, but there was derangement of the intellect, with distress and much tossing.

Fourth day. Death about mid-day.

Epid. 3.6. In Abdera Pericles was seized with acute fever, continuous and painful; much thirst; nausea; could not retain what he drank. There was slight enlargement of the spleen and heaviness in the head. First day. Epistaxis from the left nostril; the fever, however, increased greatly. Copious urine, turbid and white. On standing it did not settle. Second day. General exacerbation; the urine, however, had consistency, but there was some sediment; the nausea was relieved and the patient slept. Third day. The fever went down; abundance of urine, with concocted and copious sediment; a quiet night. Fourth day. About mid-day a hot, violent sweating all over; no fever; crisis; no relapse ...

(Övers. W.H.S. Jones, Loeb-editionen.)

Någon enstaka gång talas det i de hippokratiska skrifterna om en sjukdoms ”vistelse” på en ort, då i överförd bemärkelse; men som teknisk term för ”epidemi” börjar ordet *epidēmia* förekomma först i senantiken och Bysans, såvitt jag kan se; och då är det väl de hippokratiska *Epidemierna* som har bidragit till betydelseutvecklingen mot ”hemsökelse”. Den saken är troligen utredd av medicinhistoriker. Men jag skall stanna vid Hippokrates tid, 400-talet och början av 300-talet f.Kr. Och jag återkommer till hans ”hembesök” senare.

För att på något sätt försöka karaktärisera Hippokrates ”forskarprofil” och framhålla dess vetenskapshistoriska intresse (som jag tror är ansenligt, rent principiellt sett), måste jag först ge en liten översikt av den allmänna problematiken. Och jag vill genast betona att jag ju saknar medicinsk fackkunskap, men att jag som filolog har kommit att syssla med det grekiska tänkandets och forskandets historia. Jag hoppas nu att mina funderingar här kan vara till något slags nöje (nyttan skall vi inte just nu bry oss om).

Den hippokratiska skrifsamlingen innehåller de äldsta medicinska texterna som vi har i behåll från den grekisk-romerska antiken. Vad vi i övrigt tror oss veta om äldre grekisk läkekonst är inte så mycket, men tillräckligt för att placera den hippokratiska samlingen i särklass.

Läkarna hade en relativt hög samhällsstatus i Grekland liksom i andra äldre kulturer: ”Läkaren väger i värde ju upp en mängd av de andra” sägs det hos Homeros (*Iliaden* II, 514) när man skall kalla på den mångkloke läkaren Machaon: *iētros gar anēr pollōn antaxios allōn*. Men å andra sidan finns det ganska få rester av medicinman- eller schamantraditioner i det historiska Grekland. Redan Machaon och hans gelikar var praktiker som förstod sig på att förbinda sår, spjåla frakturer, skära eller bränna bort svulster och rekommendera lämpliga örter för yttre eller invärtas bruk. Men de magiska ramsorna och de rituella handlingarna lämnade de helst åt präster eller kloka gummor. Så långt bakåt i tiden som vi kan följa den grekiska läkekonsten gick det en skiljelinje mellan den religiöst orienterade och den rationellt praktiska medicinen.

En intressant specialfråga är då Asklepioskultens kontakter med det praktiska. Guden Asklepios (romarnas Æsculapius) fick ett slags officiell ställning i gudahierarkin sedan 400-talet f.Kr. medan andra gudars gamla läkarfunktioner (Apollons, Heras, kentauren Cheirons, och många andras) sköts åt sidan. Asklepiostemplet blev viktiga vallfartsplatser. Prästerna där gjorde vad de kunde för att sprida berättelser om helbrägdagöranden. Utgrävningarna av bl.a. just Asklepiostemplet i Epidaurus har bragt i dagen en massa inskrifter av den typen. I Epidaurus hörde också inkubation till terapin. Patienten fick ligga i templet över en natt och kunde då besökas av guden i drömmen eller annars känna sig botad efteråt. Uppenbarligen fanns det också präster som kunde utnyttja den praktiska läke-

FÖRFATTAREN

Holger Thesleff är emeritus professor i grekisk filologi vid Helsingfors universitet. Denna artikel baserar sig på det föredrag han höll på Finska Läkaresällskapets möte som ordförandens gäst 14.12.2000.

konstens rön, fast tyngdpunkten i Asklepioskulten nog låg i religion och suggestion. En annan kontaktpunkt mellan den religiösa och den rationella medicinen låg i det faktum att alla framstående läkare under klassisk tid, bland dem Hippokrates, kallades "asklepiader". Termen kunde tolkas som "ättling till guden Asklepios", men den innebar egentligen inte annat än skoltillhörighet, ett slags titel. Alla yrken hade skyddspatroner, vilkas konst ansågs ha gått i "arv" även om man inte tog så allvarligt på vare sig den fysiska släktskapen eller patronens föregivna gudomlighet.

En särskild typ av medicinska rationalister började göra sig gällande i den grekiska världens västliga delar, i Syditalien och på Sicilien, ett hundratal år före Hippokrates tid, samtidigt som Asklepioskulten tog fart på det grekiska fastlandet. De som uppträdde i väster var vad vi kunde kalla "läkarfilosofer", sådana som Alkmeon och Empedokles, senare Filistion, Diokles och andra. Av deras få, korta och tydligen rätt osystematiska skrifter finns bara enstaka fragment kvar, men en del indirekt tradition. De här läkarna var mer teoretiker än praktiker, och deras tänkande var snarast deduktivt spekulativt: ur naturfilosofernas teorier om verklighetens fysiska sammansättning och dynamik, urämnen och element, slöt de sig till teorier om människokroppens fysiologi och om hur ämnen, vätskor och gaser fungerar här; den terapi de rekommenderade (i den mån patienter sökte sig till dem) var väl mest farmakologisk eller homeopatisk diet. En viss bild av deras resonemang får man av beskrivningen av människokroppen i Platons dialog *Timaios*, som utnyttjar dessa tankegångar i en mytisk skapelseberättelse (inte helt utan ironiskt lekfulla inslag); här ett prov:

Pl. *Tim.* 72cd ... Nära intill levern, på vänster hand, finns ett annat inre organ, mjälten, som har fått sin inrättning och plats för det ändamålet att den ständigt skall hålla levern ren och glänsande, alldeles som en handduk som alltid ligger färdig och till reds vid en spegel för att hålla den ren. När därför i följd av kroppens sjukdomar vissa orenligheter samlas på levern, bortrensas de och uppsugas allesammans av den porösa mjälten, vars vävnad ju är ihålig och blodlös. Och där den fylls av dessa orenligheter, växer den och blir stor och sväljande; men när sedan kroppen blir renad, krymper den ihop och återtager sitt förra omfång ...
(Övers. C. Lindskog.)

Man skall naturligtvis inte underskatta de framstötter som gjordes på filosofiskt håll. All vetenskaplig forskning behöver ju teorier av någorlunda suggestivt slag, i detta fall teorier som byggde på åtminstone skenbara skeenden i den fysiska verkligheten och med ett minimum av religiös vision. Men man har nog också kommit att överskatta de filosofiska spekulatio- nernas betydelse för utvecklingen av den medicinska vetenskapen i antiken. Genom filosofins enorma prestige under den senare antiken kom betoningarna hos medicinska författare under den tiden och senare, t.o.m. hos speciellt kloka och mycket lärda personer som Galenos, att vila på mer eller mindre besynnerliga läror – som grunddogmen om de fyra elementen, dogmen om själen som livsprincip, analogisk teleologi, konsekvent humoralpatologi, pneumatik och vad allt de här dogmerna har kallats – på bekostnad av den faktiskt ackumulerade empiriska kunskapen.

Men jag skall inte dröja vid de här senare trenderna utan vända mig till Hippokrates.

Hippokrates var berömd redan bland sina samtida, och han har ju sedan kommit att stå som sinnebilden för den klassiska grekiska medicinen. En del av hemligheten med den här symbolfunktionen ligger i att man faktiskt visste så litet om honom och att den enorma skriftsamlingen som går under hans namn (*Corpus Hippocraticum*) är så heterogen att den kan tyckas representera ett samlat vetande som öppnar en mängd olika tolkningsvägar. Ett klassiskt syndrom, kan man säga.

Det lilla vi vet om Hippokrates liv innebär att han kan dateras till lite före eller omkring år 400 f.Kr. – alltså som en yngre samtida till Sokrates och tragikern Euripides, en samtida till atomisten Demokritos och en äldre samtida till filosofen Platon – samt att han dog i Larissa i Nordgrekland. Vi vet med säkerhet att han hörde till den läkar- skola som redan då existerade på ön Kos, men det är tydligt att han reste mycket i den östgrekiska världen, vilket är en viktig omständighet. Vilka hans lärare var är oklart; hans far var veterligen läkare på Kos; och en viss Herodikos från Selymbria brukar nämnas som en av hans lärare (Herodikos specialite- ter tycks ha varit gymnastik och diet).

Det ligger nära till hands att Hippo- krates också var väl bekant med den

konkurrerande läkarskolan på grannön Knidos, där man sysslade med in casu- terapi av enskilda fall och också kirurgiska ingrepp, medan Kosskolan snarare ägnade sig åt sjukdomssystematik och kategorisering av terapiformer, alltså gick mer teoretiskt till väga. Men det här är delvis svårverifierade antagan- den som medicinhistorikerna är långt- ifrån ense om. I min bild av Hippokra- tes passar de nog in.

Jag utgår från att det inte fanns någon medicinsk skrifttradition på vare sig Kos eller Knidos före Hippokrates. Den mest notoriska problematiken med Hippokra- tes är emellertid den, att vi inte med säkerhet vet vilka av texterna i *Corpus Hippocraticum* som är skrivna av Hippo- krates, eller rentav huruvida ens någon enda av skrifterna är äkta – för att nämna den extremt skeptiska stånd- punkten, som ändå är svår att försvara.

Sakläget är följande. *Corpus Hippo- craticum* sådan vi känner samlingen förelåg under senhellenistisk tid, åtmins- tone redan före Galenos (som levde i andra århundradet e.Kr.). Samlingen om- fattar ett 60- eller 70-tal skrifter; antalet beror på hur man grupperar dem. Den hittills enda fullständiga, någorlunda till- förlitliga utgåvan är E. Littrés tio volymer från mitten av 1800-talet, med parallell översättning till franska. En fullständig tysk översättning utkom på 1930-talet; annars finns bara selektiva utgåvor, som Loebeditionen (1923–1931), eller halvfär- diga projekt som den nya franska Budé- editionen (1967–), eller den tyska *Corpus Medicorum Graecorum* (1927–). De här editionerna bygger på handskriftstradi- tionen, vars arketyper synbarligen går tillbaka på Kosskolans bibliotekssam- lingar, som tidigt hade försetts med för- fattarnamnet "Hippokrates".

Att tillskriva en mästare halvautentiska eller oäkta arbeten var inte alls ovanligt i antiken – eller som bekant under medel- tiden och renässansen samt ännu senare. Jag har kommit att studera proceduren i viss mån, och har brukat kalla den för skolackumulation; medvetet bedrägeri är det jämförelsevis sällan fråga om. På det sättet uppkom i Grekland t.ex. *Corpus Homericum*, *Corpus Platonicum* eller *Corpus Aristotelicum*; under senhellenis- tisk tid t.ex. Nya testamentets skrifter; i Rom t.ex. *Corpus Vergilianum*. Van- ligtvis finns det då en äkta eller åtmins- tone äldre kärna som eftervärlden i stort sett kan rekonstruera och som kan gälla

som kriterium för utmönstring av de sekundära ackretionerna, även om man brukar vara oense i sådana frågor. Tänk bara på konstnärer som Giotto eller Rembrandt och deras skolor, för att inte tala om Nya testamentet.

Men i Hippokrates fall finns det ingen alldeles klar konsensus om var vi skall söka den äkta kärnan. Vilken eller vilka av texterna står närmast den Hippokrates vars namn, tänkande och metoder på något sätt blev normgivande, kanoniska? Språkbruket ger inte heller säkra ledtrådar. De flesta skrifterna är skrivna på den torra joniska sakprosa som användes i litterära texter utanför Athen och även på många orter där man talade en dorisk dialekt, som just på Kos, ända tills den attiska dialekten blev dominant under 300-talet f.Kr.

Efter ett ansenligt forskningsarbete tycks specialisterna emellertid numera vara överens om att åtminstone tre fjärdedelar av texterna i *Corpus Hippocraticum* inte kan vara äkta. På sakliga och också språkliga grunder har man identifierat mängder av tillskott från slutet av 300-talet (t.ex. *Muliebria* och delar av *De morbis*), som måste härstamma från andra skolor, Knidos-skolan bland dem. Skrifter som är äldre än Hippokrates finns nog inte här. Man trodde en tid att *De hebdomadibus* eventuellt skulle härstamma från tiden omkring 500 f.Kr., men den har visat sig vara en arkaiserande pastisch från hellenistisk tid.

På uteslutningsväg närmar man sig nog så småningom en äkta kärna. Jag kan inte här gå in på detaljer i denna fortgående diskussion, vars utlöpare jag dessutom inte känner tillräckligt bra. Men jag tror att man i dag med fog kan påstå att det finns en del texter som visar alla tecken på att vara skrivna av en läkare omkring år 400 f.Kr., och inga eller mycket få tecken tyder på att författaren inte skulle vara Hippokrates. Trots att det också här finns avvikande åsikter, menar jag att åtminstone *Epidemiernas* böcker I och III och den s.k. *Prognosticum* och ytterligare ett par tre till fyller de här kriterierna (låt vara att man har visat på detaljskillnader mellan texterna, som nog kan förklaras på olika sätt).

Några prov på rapportstilen i *Epidemierna* såg vi redan; delvis är det alltså fråga om ett slags epikriser. En annan aspekt på läkekonsten ger *Prognosticum*, som består av en utredning av vissa principer för ställande av diagnoser

jämte prognos, följd av en lång serie exempel – här ett par prov:

Prog. 4-5. As to the motions of the arms, I observe the following facts. In acute fevers, pneumonia, phrenitis and headache, if they move before the face, hunt in the empty air, pluck nap from the bedclothes, pick up bits, and snatch chaff from the walls – all these signs are bad, in fact deadly ... Rapid respiration indicates pain or inflammation in the parts above the diaphragm. Deep and slow respiration indicates delirium. Cold breath from the nostrils is a very fatal sign. Good respiration must be considered to have a very great influence on recovery in all the acute diseases that are accompanied by fever and reach crisis in forty days. ...

Prog. 7. ... A swelling of the hypochondrium that is hard and painful is the worst, if it extends all over the hypochondrium ... But should the fever continue for more than twenty days without the swelling subsiding, it turns to suppuration. Such patients in the first period experience epistaxis also, which is very beneficial to them. But one should ask them further if they have a headache or dimness of vision, for if one of these symptoms occur the disease will be determined in that direction ...

(Övers. W.H.S. Jones.)

Innehållet och framställningssättet i dessa skrifter ger mig nu anledning att närma mig frågan om Hippokrates forskarprofil.

De här skrifterna, och också några andra som jag skall återkomma till, anses av fackfolk visa på Hippokrates som, enligt tysken Kudlien i uppslagsverket *Kleine Pauly*, "en expektativ, inte särskilt terapiinriktad läkare, en passiv kliniker, som lägger vikt vid noggranna iakttagelser, undersökningar, miljöfaktorer samt sjukdomars s.k. kriser". Men jag undrar om denne Hippokrates "forskargrepp" egentligen har blivit undersökt. Jag har själv under årens lopp gjort några iakttagelser i den frågan, som jag nu tänkte bygga ut och sammanfatta.

Först och främst är Hippokrates resande av intresse. Vi ser i *Epidemierna* hur han rörde sig på många håll i den grekiska övärlden, Thasos bl.a., och han besökte t.ex. Abdera på den trakiska kusten (sofisten Protagoras och atomisten Demokritos hemstad). Det var allt på jonisk mark, trakter där den joniska *istoriē* hade gamla rötter.

Det joniska ordet *istoriē* (varav attiskans *historía*, som kom att beteckna historieskrivning) kräver nu en liten exkurs. Termen betyder egentligen ungefär "kunskapsöskande" (ordet är faktiskt

av samma språkrot som svenskans "veta", "visdom"). Jonierna (eller grovt sett östgrekerna) var beresta som sjöfarare och handelsfolk, och de var utpräglat nyfikna till läggningen, kan man påstå. En variant av *istoriē* bestod av geografiska anteckningar som började samlas för rent praktiska ändamål på 500-talet f.Kr.; utgående från det materialet åstadkom filosofen Anaximandros från det joniska Miletos omkring år 540 en mera spekulativ världskarta, den första i europeisk kultur (tyvärr finns den inte bevarad). En annan variant av *istoriē* var samlandet av otaliga heterogena fakta om väder och vind, himlakropparnas rörelser, växter och djur, tekniska uppfinningar (särskilt kuriosita om man kom i kontakt med), lantmäterikonst, som grekerna kallade *geōmetría*, och mycket annat som – likaså på 500-talet och främst i staden Miletos – bidrog till uppkomsten av den joniska naturfilosofins typiska teoribildning. En tredje variant av *istoriē* bestod i upptecknandet av lokala myter och legender som dels ledde till fantasifula genealogiska konstruktioner (som tilltalade bl.a. aristokratfamiljer som med förtjusning härledde sin släkt från sagornas stormän, helst en gud), dels, i mitten av 400-talet gav upphov till den seriösare historieskrivningen, vars genombrott ju skedde med Herodotos.

Näväl, all denna tidiga skriftliga *istoriē* (före Herodotos) har gått förlorad så när som på fragment och olika former av indirekt tradition. Men vi kan ändå bilda oss en viss uppfattning om *istoriē*-skrivandets typiska framställningssätt. Man använde gärna en aforistisk, helt osmyckad förteckningsstil med många nominalsatser. I den här stilen ges det beskrivna objektet gärna som subjekt följt av en serie predicerande adjektiv, vare sig det gäller beskrivningen av en trakt, en person, ett föremål eller ett skeende (eller en spekulativ sanning, som hos de joniska filosoferna, Herakleitos och andra). Utan att här kunna gå närmare in på saken hävdar jag nu att Hippokrates t.ex. i *Epidemierna* utnyttjar just denna joniska aforismtradition. Se t.ex. citaten här ovan. Faktiskt finns det i den hippokratiska samlingen flera skrifter som är ännu mera utpräglat aforistiska, bl.a. en som helt enkelt heter *Aphorismi* i handskrifterna och som innehåller delvis troligen äkta material, börjande med den notoriskt bekanta satsen "Livet är kort, konsten är lång" (näm-

ligen läkekonsten): *ho bios brachys, hē de technē makrē*, tidigt översatt till latin som *Vita brevis, ars longa*.

Den joniska *istoriē* kan inte som sådan kallas vetenskap utan snarare datasamlande, materialsamlande jämte reflexioner, "funderingar", ibland med "fabuleringar". En av Hippokrates samtida har visserligen på en del håll gällt som naturvetenskapens fader, nämligen Demokritos från Abdera, atomisten och materialisten. Det är kanske inte allmänt bekant att Karl Marx på sin tid doktorerade på Demokritos och Epikuros filosofi. Han hävdade att vetenskapens genombrott hade skett med Demokritos "dialektiska materialism". Marx var nu inte den första att tänka i den riktningen, men genom hans prestige gäller tesen på många håll ännu i dag, också bland dem som inte annars känner för marxismen. Jag tror inte att tesen är hållbar. Demokritos var snarare en kringresande förkunnare, en sofist (i termens allmänna mening). I jonisk anda hade han visserligen samlat en massa fakta om naturen och människans liv, men hans filosofiska atomlära var nog i högsta grad spekulativ och föga konsekvent argumenterad, såvitt det fragmentariska materialet tillåter slutsatser. Det är ju också att märka att antikens atomläror inte gav vare sig kemin eller fysiken nämnvärda impulser; de senare började ju utvecklas vetenskapligt först under senmedeltiden.

Det joniska datasamlandet, *istoriē*, kunde också betecknas med verbet *sofizesthai*, ungefär "syssla med kunskap", "göra sig själv och andra kunnigare, visare", varav substantivet *sofistēs*. Den s.k. sofistiken blev en mäktig rörelse under 400-talet. Den utgick från joniska städer. Sofister som reste runt och (ofta) tog betalt för att göra folk "visare" och "bättre" kunde bli omåttligt populära under en tid utan organiserat skolväsen. Den grekiska filosofin hörde nog samman med sofistiken, vare sig de egentliga filosoferna medgav det eller inte. På filosofiskt håll, och åtminstone sedan Sokrates och Platon, började man allt klarare uppleva en kontrast mellan filosofi, som strävade efter vetandets grunder, och den tekniska fackkunskapen, kunnandet, *téchnē*. På många praktiska områden växte kunnandet oupphörligt i det dynamiskt vitala Grekland – man behöver bara tänka på tempelbyggnadsteknik, arkitektur och skulptur, matematiskt kunnande, sjöfart, vapenteknologi,

keramisk industri, ja även hästavel och matlagingskonst, diktarkonstens regler och retorik – alla de här områdena var typiska *technai*. Här fanns knappast någon litterär tradition alls, inga skrivna texter, utan kunnandet gick i arv och utvecklades esoteriskt från lärare till elev, på samma sätt som i den medeltida katedralbyggartaditionen. Och läkekonsten, så som Hippokrates utövade den, var en typisk *téchnē*.

Mot slutet av 400-talet, under sofistens högkonjunktur, kunde en läkare känna sig mera motiverad än andra "tekniker" att gripa till pennan. Dels hade läkarskolor, särskilt den på ön Kos, ackumulerat fakta och synpunkter i sådan mängd att de behövde bokföras; terminologin började dessutom kännas allt mer komplicerad. Ytterligare hade läkarna, och såvitt vi kan se alldeles speciellt Hippokrates, ett behov att resa omkring och göra anteckningar både för eget bruk och för kollegerna hemma. Samtidigt hade läkaryrket ju en intellektuell dimension som ytterligare motiverade skriftlighet under en tid av allt mera utbredd skrivkonst.

Tänker vi nu närmare på epikriserna och andra beskrivningar i *Epidemierna* och *Prognosticum* – jag hoppas de små glimtarna här ovan har gett en viss uppfattning om deras karaktär – finns det speciellt en synpunkt som måste framhållas: den stränga empirin. Empiriska fakta bokförs i detalj, med kylig saktighet. Ingen fabulering här, fast fabulering nog kunde höra till jonisk *istoriē*. Men bakgrundshypoteserna är egentligen ganska få och kan knappast kallas särskilt spekulativa: hit hör miljöfaktors betydelse och den s.k. sjukdomskrisen relaterad till dygnens antal. *Epidemiernas* sjukberättelser ansågs tidigare som förvirrande osystematiska, men då hade man nog anakronistiska förväntningar. Jag tror för min del (i anslutning till vissa fackmän) att man här kan spåra en systematik, som bottnar bl.a. i försök att karaktärisera och gruppera sjukdomsbilderna. Tyvärr kan jag inte alls gå in på de här detaljerna (se t.ex. referenser i *L'Année philologique*, s.v. Hippokrates).

Av allt att döma är åtminstone delar av *Epidemierna* materialsamlingar, avsedda att senare behandlas mera systematiskt för uppställande av regler för diagnos och prognos. En utlöpare är säkert skriften *Prognosticum*, men en stor del av systematiseringen tycks ha

förblivit oavslutad. Det är också typiskt att terapin oftast noteras bara i förbigående, utan att vi egentligen får klart för oss vad läkaren har försökt göra. Det är diagnosen och prognosen som i första hand intresserar – ett naturvetenskapligt forskargrepp, kan man ju påstå. Kirurgiska åtgärder nämns knappast alls. Det är att anta att Hippokrates liksom många senare läkare bistods av en fältskär, en hantverkare (*cheiourgós* betyder ju "handarbetare") som vid behov kunde ta till kniven. Den operativa verksamheten tycks ha varit Hippokrates personligen främmande, även om de flesta hippokratiska skrifterna nog vittnar om ett ansenligt anatomiskt kunnande. Det kan vara värt att observera att den berömda s.k. hippokratiska eden tycks ta avstånd från operativa ingrepp, vilket har förvånat många forskare till den grad att man har velat stryka en obekvämsats i handskrifterna; i Heikki Solins finska översättning (i årsskriften *Hippokrates* 1, Helsingfors 1984, 11) finns den bara i en fotnot:

En tule leikkaamaan veitsellä, en edes rakkokivistä kärsiviä, vaan luovutan sen tehtävän niille, jotka sellaista tointa harjoittavat.

Eden är knappast formulerad av Hippokrates själv, men den tycks nog avspegla hans tänkande.

Ett annat typiskt drag i *Epidemierna* och överhuvud i den hippokratiska traditionen är att farmakologin nästan lyser med sin frånvaro! Helande örter tycks ändå ha brukats i viss mån. Det fanns under den senare antiken en väldig materialsamling om mediciner och droger, vars grunder kan spåras till jonisk *istoriē* (och senare till orientaliska källor mera direkt). Samlingen hade först utvidgats av botaniker som Theofrastos och senare av Dioskurides, Plinius och många andra, men den har föga eller ingenting gemensamt med Hippokrates. Tydligt upplevde Hippokrates den farmakologiska sidan som magi, bättre lämpad för Asklepiospräster och kloka gummor. Det grekiska ordet *fármakon* betyder ju "drog med hemlighetsfulla egenskaper" eller "gift".

Resandet för att insamla empiriska fakta var ju som nämnt typiskt för Hippokrates. Hans "hemsökelse" handlade ofta om hembesök för att studera patienten och hans eller hennes miljö. Där gick han på en totalt annan linje än Asklepiosprästererna, som ju väntade att patienten skulle komma till templet.

Denna åtminstone skenbart personliga attityd till patienten bidrog säkerligen till Hippokrates berömmelse.

Det finns stor anledning att betona att den hippokratiska traditionen var diametralt olik Asklepioskulten – som för dagens Greklandsturer, särskilt i Epidauros, brukar presenteras som det intressanta i grekisk medicin. Jag påstår för min del att det är i *Epidemierna* som kärnan till det väsentliga ligger: empirin.

Hippokrates blev alltså bekant och berömd redan under sin livstid, vilket vi kan läsa bl.a. på några ställen i Platons dialoger. Platon tycks ha respekterat Hippokrates "holistiska" synsätt: man kan inte bota en kroppsdel utan att känna helheten. Men det var nog inte bara dylika allmänna omdömen och rykten om hembesök och noggranna undersökningar och lyckade terapier (på expektativ bas) som fick Hippokrates att framstå som en läkare i särklass. I själva verket hade Hippokrates också drag av lärare, av sofist, med behov att popularisera sitt kunnande. Flera av skrifterna i *Corpus Hippocraticum* är typiska sofistprodukter i begreppets neutrala mening: debattinlägg av undervisande karaktär, tänkta att föredras för en vidare krets av intresserade. Och några av dem hör uppenbarligen hemma i tiden kring 400 f.Kr.

Åtminstone ett av dessa arbeten är högst sannolikt skrivet av Hippokrates själv, skulle jag våga påstå, också här i anslutning till en majoritet av Hippokratesforskarna. Det är den skrift som kallas *Om luft, vatten och orter* (*De aëribus*). Här betonar författaren miljöns avgörande betydelse för hälsa och sjukdom, samt också etnografiska omständigheter, så som att ett tempererat klimat påverkar folkkaraktären positivt. Man kan tyckat att framställningen är förvånansvärt dogmatiskt konstaterande för att vara Hippokrates; det finns mycket lite av argumentering här jämfört med *Prognosticum*, där man ofta påträffar resonemang av följande typ:

Prog. 3 The patient ought to be found by the physician reclining on his right or left side, with his arms, neck and legs slightly bent, and the whole body lying relaxed; for so also recline the majority of men when in health, and the best postures to recline in are most similar to those of men in health ...

Men man skall observera att texten i *De aëribus* är skriven av en erfaren, självmedveten författare för en publik som hade skäl att lita på vad författaren påstår.

Mer skeptisk har man ofta ställt sig till den absoluta äktheten hos en annan tidig men publiktilvänd skrift kallad *Om den heliga sjukdomen* (*De morbo sacro*). Den är argumenterande och går in för att bevisa att epilepsi (och andra former av kramp) inte (som folk tror) beror på att en demon tar kroppen i besittning utan sammanhänger med fysiologiska skeenden framför allt i hjärnan. Till det som man har anfört mot Hippokrates författarskap hör att argumenteringen skenbart spekulativt och deduktivt utnyttjar ett slags primitiv humoralpatologi och läran om de fyra elementens, framför allt luftens roll i organens funktioner. Men här finns mycket empiri med i alla fall. Det kan nog väl tänkas att Hippokrates än en gång valde metod efter publiken. Författarens centrala budskap är i alla fall att försöka bortförklara det övernaturligas inflytande.

Tätt i Hippokrates fotspår kommer också skriften *Om den gamla läkekonsten* (*De vetere medicina*), som polemiserar mot filosoferande trender i samtida läkekonst. Den är skriven såväl för kolleger som av läkekonsten intresserade lekmän; den representerar nog samma synsätt som man kan utläsa ur *Epidemierna*, *Prognosticum* och *De aëribus*. Författaren vänder sig mot filosofisk spekulation i aktuell läkekonst. Han säger att det centrala i den "gamla" konsten, som han själv representerar, är empirisk observation och rationellt tänkande. Många moderna Hippokrates-tolkare har velat placera *De vetere medicina* relativt tidigt, eftersom polemiken delvis riktas mot 400-talets filosoferande medicinare, sådana som sicilianaren Empedokles. Är det fråga om en 400-talsskrift, skulle detta innebära att författarens "gamla goda läkekonst"; alltså den strikta empirin, har betydligt äldre rötter än jag har försökt antyda här. Men det finns nog tillräckliga tecken på att *De vetere medicina* måste vara en 300-talsskrift. Jag vill särskilt framhålla ett ställe (i kap. 15) som nog entydigt visar bekantskap med den platoniska akademins tankegångar kring deduktiva resonemang ur hypoteser och abstrakta absoluta begrepp (idéer); på felaktiga grunder tror somliga att redan Sokrates skulle ha infört de tankegångarna. Jag anser att författaren opponerar sig mot det slags tänkande som den västgrekiska spekulativa medicinen representerade, alltså vad vi finner t.ex. i Platons *Timaios* (där f.ö. Empedokles tankar

ännu är helt aktuella). Nej, det är nog Hippokrates egna innovativa, rationellt empiriska metoder som står för "den gamla läkekonsten" här, och skribenten måste anses vara en av hans elever som har börjat besväras av den filosofiska deduktiva spekulationens intrång i medicinen – en trend som sedan höll i sig, som nämnt.

Man kan med rätt stor säkerhet räkna med att Hippokrates var den första läkare som konsekvent försökte sig på att systematisera det empiriska datasamlandet inom ramen för ett slags naturvetenskaplig världsbild, där miljöomständigheter blev särskilt betonade. Det var rätt valhända försök, om man ser dem i ett modernt perspektiv. Men rent principiellt är saken intressant. På inga andra kunskapsområden hade sådana landvinningar gjorts så tidigt – någonstans i världen!

Som nämnt lerede sig den senare antika (och medeltida) medicinen allt oftare med filosofin; författaren till *Den gamla läkekonsten* hade polemiserat förgäves. Det var väl först genom Vesalius, Harvey, Sydenham o.a. som den stränga empirin åter hamnade i förgrunden. Men Hippokrates hade satt sina frön.

Det sägs ofta att Aristoteles är den naturvetenskapliga metodikens (science) fader. Det finns mer fog för det påståendet än att ge materialisten Demokritos den rollen, trots att även Aristoteles ibland filosoferar nog så spekulativt. Aristoteles grepp är ofta utpräglat empiriskt. Fast han knappast alls ägnade sig åt medicinska frågor, är det helt säkert betydelsefullt att notera att hans far var läkare, en tydligen väl ansedd kliniker av jonisk härkomst vid det makedonska hovet (tyvärr vet vi just ingenting annat om denne Nikomachos, som senare kallades asklepiad). Det ligger mycket nära till hands att anta att Aristoteles var påverkad inte bara av den platoniska akademins läror och tänkande samt dess tendens till tankeexperiment jämte abstrakt logik, utan också av den hippokratiska induktiva, djupt empiriska forskningsmetoden.

Som slutvignett till de här korta reflexionerna vill jag framkasta att Hippokrates följaktligen kanske kan gälla inte bara som "läkekonstens fader" utan också och med rentav större skäl som den naturvetenskapliga forskningens egentliga stamfar, urfarfar. I alla fall har han inte upphört att spöka i den europeiska vetenskapens historia – ja, tidvis hemsöka den!